

Hugo Grocijaus teisinės ir politinės minties įtaka tarptautinės teisės raidai

Indrė Isokaitė-Valužė

<https://orcid.org/0000-0003-4596-2695>

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentė

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

El. paštas: indre.isokaite@tf.vu.lt

Haroldas Šinkūnas

<https://orcid.org/0000-0001-8090-1009>

Socialinių mokslų (teisė) daktaras

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docentas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

El. paštas: haroldas.sinkunas@tf.vu.lt

Įvadas

Tarptautinė teisė per šimtmečius kūrėsi ant dviejų polių: idėjų ir teorijų bei įvykių ir praktikos. Teorijos, koncepcijos ir doktrinos atsispindėjo valstybių tarptautiniuose santykiuose, valstybių siekiai sugulė į tūkstančius tarptautinių sutarčių ir atsispindėjo joms vėliau steigiant tarptautines organizacijas. Esminiai pokyčiai, siejami su 1945 m. Jungtinių Tautų (toliau – JT) Chartijos priėmimu, laikomi riba tarp klasikinės ir šiuolaikinės tarptautinės teisės. Šis „slenkstis“ yra siejamas su jėgos ir grasinimo jėga draudimo principo įtvirtinimu, iki kurio tarptautinė bendrija nuėjo labai ilgą kelią. Vienas žymiausių vardų šiame kelyje yra Hugo Grocijus (orig. *Huigh de Groot*, *Hugo Grotius*).

Teisinės minties raida klasikinės tarptautinės teisės laikotarpiu rėmėsi doktrina – teisės autoritetų darbais, kurių mintys neliko nuošalyje ir šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje, daugiausia kodifikuotoje tarptautinėse sutartyse. H. Grocijus yra vienas reikšmingiausių klasikinės tarptautinės teisės doktrinos kūrėjų, greta kitų žymiausių mąstytojų, kurių idėjomis remtasi dešimtmečius ir kurių dalis išlikę (transformavęsi) svarbiausiose tarptautinės teisės srityse, ypač *ius ad bellum* (taip pat *ius in bello* ir kitose). Pamatiniams tarptautinės teisės principams, kurie buvo valstybių gyvenimo pamatas nuo Antrojo pasaulinio karo, kylantys iššūkiai pastaraisiais dešimtmečiais išryškina tarptautinės taikos ir saugumo mechanizmo spragas ir poreikį darskart sugrįžti prie pamatinių principų ištakų. 2022 m. Rusijos

agresija prieš Ukrainą ypač stipriai sukretė dešimtmečius besiformavusią tarptautinės taikos ir saugumo tvarką ir priminė, kad, nepaisant visų tarptautinės bendrijos pastangų, karas nėra praeitis, pasaulis balansuoja ties Trečiojo pasaulinio karo slenksčiu.

Žvelgiant į tarptautinės teisės raidą akivaizdu, kad pirminis šios teisės uždavinys buvo apibrėžti bendrą visoms tautoms tvarką ir taisykles, o klausimai, susiję su karinės jėgos panaudojimu, ir kiti su karu susiję klausimai buvo bene patys svarbiausi. H. Grocijus greta „visų tarnų šeimininko“ politinėje teorijoje, kaip jį apibūdino Ž. Ž. Ruso (Tuck, 2005, p. 9), neabejotinai yra vienas iš garsiausių visų laikų tarptautinės teisės autoritetų, neretai dar vadinamas ir šiuolaikinės tarptautinės teisės tėvu¹. 1625 m. publikuotas jo kūrinys – *De Jure Belli ac Pacis* (liet. *Apie karo ir taikos teisę*) tyrėjų apibūdinamas pabrėžiant jo išskirtinę reikšmę: tai – „vienas iš žymių darbų genijaus, kuris tarp visų kelių amžių laikotarpio kūrinių išsiskyrė kaip žmogaus pažangos pavyzdys ir sudaro vertingą žmonijos kartos paveldą“ (Hill, 1901).

Straipsnyje siekiama išnagrinėti H. Grocijaus teisinės ir politinės minties įtaką tarptautinės teisės raidai, susitelkiant į tai, kur šio autoriteto indėlis itin ryškus – karo klausimus. Keliami tokie uždaviniai: pirma, nustatyti H. Grocijaus mintims įtaką dariusius veiksnius (idėjinę, vertybinę, teisinę, politinę aplinką) ir jo žymaus darbo vietą ir reikšmę tarptautinėje teisėje; antra, sistemškai išnagrinėti ir visapusiškai atskleisti H. Grocijaus darbo teiginius dėl karo (jo teisingumo, pagrindų ir sąlygų, karo metu taikytinų taisyklių ir karo pabaigos) ir, trečia, apibendrintai nurodyti pagrindines šiuolaikinės tarptautinės teisės sritis, kuriose išlikęs H. Grocijaus indėlis pagrindžiant jo svarbą. Siekiant įgyvendinti nurodytus uždavinius daugiausia naudojami istorinis, lyginamosios ir sisteminės analizės metodai, kurie leidžia suvokti laikmečio įtaką H. Grocijaus darbams, nustatyti, kiek šio autoriaus autentiškų idėjų išlikę, pasitelkiant ir biografinę analizę. Reikia pripažinti, kad prieš keturis šimtmečius rašytą (savitu ir sudėtingu stiliumi) ir į daug kalbų verstą H. Grocijaus kūrinį aiškinti nėra lengva, todėl svarbus ir lingvistinis metodas.

Klasikinės tarptautinės teisės laikotarpio doktrinos atstovų mintys ir darbai dažniau nagrinėjami nesiejant jų su šiuolaikine tarptautine teise. H. Grocijaus indėlis patenka į politinės ir teisinės minties teorijos, tarptautinės teisės istorijos ar klasikinės tarptautinės teisės tyrimus arba nagrinėjimą atskirų institutų, kur jo indėlis yra unikalus, pavyzdžiui, atvirosios jūros laisvių koncepciją (kuri tuomet žymėjo naują pasaulio jūrų ir vandenynų režimo etapą ir netgi iš dalies sukūrė tarptautinę jūrų teisę ir šiandien sudaro atvirosios jūros teisinio režimo pagrindą), prigimtinės teisės doktrinos, tarptautinės teisės sampratos (pavyzdžiui, Kosken-

1 Žr., pavyzdžiui, V. Vadapalas (Vadapalas, 2006, p. 21), J. Yoo (Yoo, 2019) ir kt.

niemi, 2019), teisingo karo teorijos (pavyzdžiui, Lesaffer, 2020) ir kitų. Reikia pripažinti, kad H. Grocijaus mintimis remiamasi užsienio autoriams nagrinėjant ir šiuolaikinės tarptautinės teisės klausimus (pavyzdžiui, Criddle, 2015; Dialla, Heraclides, 2015). Lietuvoje H. Grocijaus teisinės ir politinės minties mokslinių tyrimų iš esmės nėra, nors jo įtaką tarptautinės teisės srityje yra apžvelgęs V. Vadapalas (Vadapalas, 2006)). Šiame straipsnyje siekiama atskleisti ir įvertinti H. Grocijaus mintis apie karą ir su juo susijusius klausimus kuo išsamiau ir sistemiškai, įvardijant jų įtaką šiuolaikinei tarptautinei teisei ir aktualumą šiandien. Pagrindinis straipsnio šaltinis yra H. Grocijaus darbo *De Jure Belli ac Pacis*² nuostatų analizė, taip pat remiamasi jo darbus nagrinėjusių kitų autorių darbais.

1. Hugo Grocijaus indėlis į teisinę ir politinę mintį

1.1. Filosofo pažiūras formavę įvykiai ir žmonės

Prieš kelis amžius ir seniau kūrusių teisinės ir politinės minties atstovų darbai ir idėjos vėliau jas nagrinėjant ir aiškinant kitiems autoriams kartais nutolsta nuo pirminės ir tikrosios reikšmės, todėl ir vertinant H. Grocijaus teisinę ir politinę mintį kaip autentišką indėlį, svarbu suprasti jo idėjas formavusią aplinką. Tarptautinė teisė kūrėsi iš idėjų (žymių mąstytojų ir jų teorijų) ir praktikos (įvykių). Tarptautinės teisės istorijos tyrėjai teigia: istorija gali būti parašyta daugeliu būdų ir formų; gali būti išskirti trys tokie būdai – įvykių istorija, sąvokų istorija ir atskirų žmonių istorija (pastarasis apima žymių mokslininkų, valstybės atstovų ar diplomatų istoriją ir įvardijamas kaip biografinis metodas) (Fassbender, B. *et al.* (eds.), 2012, p. 11).

Įvardijant istorinį kontekstą, H. Grocijus gyveno ir kūrė XVII amžiaus pirmoje pusėje, sudėtingu ir reikšmingu tarptautinei teisei laikotarpiu. Kaip vienas iš svarbiausių tarptautinės teisės raidai įvykių dažnai nurodoma Trisdešimties metų karą (1618–1648) užbaigusį 1648 m. Vestfalijos taikos sutartis³, kuri pakeitė galios pusiausvyrą Europoje ir susilpnino popiežiaus ir religijos apskritai įtaką. Ši taikos sutartis nei kiek neperdedant vertinama kaip „šiuolaikinės tautinės vals-

2 Knyga pirmą kartą išleista 1625 m. Paryžiuje, vėliau išversta į anglų kalbą ir 1660 m. išleista Londone, taip pat išversta į vokiečių, prancūzų ir kitas kalbas, kuriomis darbas daug kartų leistas skirtingose Europos šalyse, redaguotas, papildytas įvadais, komentarais ar pan. Šiame straipsnyje remiamasi ir nuorodos daromos būtent į *De Jure Belli ac Pacis* vertimą anglų kalba: Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace*. Edited and with an introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. 3 vols. Indianapolis: Liberty Fund.

3 Kitas tarptautinės teisės formavimosi požiūriu ne mažiau svarbus įvykis buvo 1814–1815 m. vykęs Vienos kongresas.

tybės suvereniteto protėvis“ (Farr, 2005, p. 156). Trisdešimties metų karas palietė H. Grocijų ir asmeniškai: jo giminaičiai taip pat dalyvavo kare siekiant Nyderlandų šiaurės provincijų nepriklausomybės nuo Ispanijos. Bet ne tik artimųjų įsitraukimas, o ir vis nesibaigiantys karai ir pasipelnymas iš jų, taip pat ypatingas Trisdešimties metų karo žiaurumas skatino H. Grocijų ieškoti atsakymų į klausimą dėl karo teisėtumo, taip pat svarstyti, ar karo santykiai apskritai gali būti reguliuojami teisės.

H. Grocijus buvo plačių pažiūrų ir domėjosi ne tik teisės mokslų problematika – jo akiratyje buvo ir istorija, ir literatūra, ir filosofija, ir religija bei kiti mokslai, o pats mąstytojas puikiai išsilavinusių jo tėvų buvo ugdytas kaip humanistas. Aktyviai reiškęs savo pažiūras, 1618 m. mąstytojas nukentėjo – jis buvo įkalintas iki gyvos galvos ir kelerius metus praleido kalėjime, iš kurio jam 1621 m. pavyko pabėgti⁴. Beje, būtent kalėjime iš dalies ir gimė jo garsioji knyga *De Jure Belli ac Pacis*. Tuomet dar nebuvo tarptautinę teisę kūrusių institucijų, kaip ir visuotinai nusistovėjusios tarptautinės teisės sąvokos ar tokių mechanizmų, kurie būtų galėję užtikrinti tautų ir valstybių taikesnių santykių pamatus, todėl H. Grocijus susitelkė į visoms valstybėms ir visoms tautoms bendrų santykių principų tyrimus tikėdamas, kad jie glūdi žmogaus prote (angl. *human mind*) ir prigimtinėje teisėje (angl. *natural law*), su kuria tiesiogiai siejamas teisingumas. Taigi į H. Grocijų supančią realybę ir įvykius jo pažiūros ir įsitikinimai vertė jį žiūrėti humanisto akimis, vertinti karą iš teisingumo ir prigimtinės teisės pozicijų.

Nagrinėjamu laikmečiu teisės doktrina ir politinės minties teorija turėjo svarbų vaidmenį, o garsūs to meto mąstytojai darė įtaką vienas kitam – vieni kitų teorijose jie sėmėsi išminties, jas vertino, palaikė arba kritikavo. H. Grocijaus darbo analizė rodo, kad autorius ypač daug rėmėsi Ciceronu, kuris, atrodo, buvo jo mėgiamiausias filosofas, nors jis plačiai remiasi ir daugeliu kitų autorių. Karo klausimais didelį poveikį jam turėjo ir Augustinas, ir T. Akvinietis, taip pat F. Suarezas, A. Gentilis ir nemažai kitų: „F. Vittorio, F. Suarezo, A. Gentilio ir H. Grocijaus klasikiniuose darbuose iš tautų sudarytas pasaulis laikėsi kartu, sujungtas žmonių visuomenės vienybės ir iš esmės pagrįstas universalistiniu požiūriu“ (Cañado Trindade, 2005, p. 39). H. Grocijus yra vienas ryškiausių prigimtinės teisės ir visuomenės sutarties teorijų atstovų, taip pat tarptautinės teisės, kuri suvokiama kaip visoms tautoms ir valstybėms bendrų principų sistema, pagrįsta prigimtinėje teisėje glūdinčiais humanizmo ir teisingumo idealais, kūrėjas.

4 Jo pabėgimo iš kalėjimo istorija ne mažiau įdomi ir pamokanti nei jo plunksnai priklausantys darbai. Taigi, kalėjime H. Grocijus aktyviai darbavosi – daug skaitė ir rašė, jam buvo leista gauti knygų. Jų buvo tiek daug ir jos būdavo taip dažnai įnešamos didelėse dėžėse, kad prižiūrėtojai prarado budrumą ir sykį iš jo kalėjimo kameros dėžėje buvo išneštos ne knygos, o joje pasislėpus mąstytojas.

1.2. *De Jure Belli ac Pacis* reikšmė tarptautinėje teisėje

H. Grocijaus idėjos kūrė ir plėtojo tarptautinę teisę, be kita ko, postuludamos jėgos ir grasinimo jėga santykiuose tarp valstybių draudimą, taikaus ginčų sprendimo ir kitus principus. Nepaisant skirtingų kiekvieno laikmečio aktualijų, H. Grocijaus mintys niekada neprarado reikšmės ir yra ne mažiau aktualios šiandien, o nesibaigiantys iššūkiai taikai ir valstybių suverenitetui ir jų saugumui, vis išplieskiantys kariniai konfliktai, tebedaromi tarptautiniai nusikaltimai skatina darskart sugrįžti prie mąstytojo plėtotų fundamentalių vertybių ir koncepcijų ištakų ir esmės.

Svarbi H. Grocijaus teisinės ir politinės minties dalis buvo prigimtinė teisė, kuri iš esmės buvo kiekvieno klausimo analizės pradžia ir pagrindas. Tyrėjai pripažįsta H. Grocijaus indėlį į prigimtines teisės teoriją. Pavyzdžiui, A. Smitas tvirtina, kad Grocijus greičiausiai buvo pirmasis, kuris siekė sukurti visuotinę prigimtines teisės sistemą (angl. *regular system of natural jurisprudence*), o jo darbas *De Jure Belli ac Pacis*, nepaisant jo netobulumų, ir šiandien, ko gero, yra išsamiausias kūrinys šiuo klausimu (Smith, cituota Powell, 2000).

Vis dėlto nagrinėjamas kūrinys nebuvo pirmas istorijoje reikšmingas bandymas aiškinti karą ir apibrėžti tarptautinę teisę: H. Grocijaus *De Jure Belli ac Pacis* buvo antrasis įstatymų karo ir taikos klausimais sisteminimo ir jų pateikimo siūlymas ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje po A. Gentili (1552–1608 m.) darbo *De Jure Belli Libri Tres* (1598 m.) (Lesaffer, 2020, p. 256). Italų kilmės teisininkas, rašytojas, dėstytojas ir mokslininkas A. Gentili, remdamasis tuo metu buvusiū doktrinos ir norminiu paveldu, siekė apibrėžti tarptautinę teisę kaip civilizuotų tautų praktiką, o ne tik kaip taisyklių rinkinį ir, taip pat kaip ir H. Grocijus, vedamas humanistinio ir universalistinio požiūrio. A. Gentili kūrinys, gimęs tarsi tarp dviejų 16 a. srovių – religijos reformos ir absoliutinės monarchijos – vertinamas kaip „žymus Europos teisinės tradicijos darbas, nuolat balansuojantis tarp tęstinumo ir pertraukiamumo, ieškant pusiausvyros tarp tradicijos atgaivinimo ir išsaugojimo ir siekio kurti naują pasaulį“ (Minnucci, 2016, p. 150). Juo remiamasi ir H. Grocijaus darbe, nors pastarasis laikomas žinomesniu ir reikšmingesniu, o H. Grocijus iki pat Pirmojo pasaulinio karo pabaigos vertinamas kaip modernių civilizuotų tarpvalstybinių santykių pradininkas (Tuck, 2005, p. 11).

H. Grocijaus indėlis kuriant tarptautinę teisę buvo esminis. Minėta, kad dėl to jis dar vadinamas tarptautinės teisės tėvu, o jo darbų tyrėjai yra įsitikinę, kad „istorijos požiūriu tikslu sakyti, jog Europa neturėjo tarptautinės teisės sistemos, kol ji nebuvo suformuluota H. Grocijaus“ (Hill, 1901). Taip vertinti unikalų H. Grocijaus indėlį leidžia tai, kad tarptautinę teisę jis kūrė kaip universaliomis, humanistinėmis idėjomis grindžiamą ir visoms tautoms ir suverenams taikytiną vertybių ir principų sistemą, o jo mintys karo ir taikos klausimais yra tos sistemos dalis. Autoriai pabrėžia šį sisteminių požiūrį ir vertybinę orientaciją: J. Milleris nurodo, kad H. Grocijus atsisakė atskirti etiką, politiką ir teisę kaip atskirus dalykus (Miller, 2021); J. Powellas

apibendrina, kad „H. Grocijus kildino (kūrė) tarptautinę teisę, kokią ją žinome, išplėtodamas principus taikai pasiekti“ (Powell, 2000); D. J. Hillo vertinimu, H. Grocijaus „publikacija tautų teisėje žymi atskirą laikotarpį, nes iš konfliktų nesilaikant įstatymų ir chaoso jis sukūrė ryškių principų sistemą, skirtą nušviesti kelių suverenų ir tautų taikos ir bendro susitarimo paieškos vingiuose“ (Hill, 1901).

Atsižvelgiant į tai, svarbu suvokti, kad toliau straipsnyje nagrinėjamos *De Jure Belli ac Pacis* išdėstytos mintys karo ir taikos klausimais turėtų būti suprantamos ir vertinamos kaip H. Grocijaus pastangos apibrėžti tarptautinę teisę ir aiškintinos visų jo suformuluotų idėjų ir principų sistemoje. Ši sistema atsispindi didžiulės apimties H. Grocijaus kūrinyje, sudarytame iš trijų knygų, kiekvienoje iš kurių – daugybė viešosios ir privatinės teisės srities teisinių klausimų, reikšmingų civilinei, baudžiamajai teisei ir kitoms teisės šakoms. Temos apie karą nagrinėjamos visose trijose knygose: pirmiausia keliamas klausimas, ar (kuris nors) karas gali būti teisėtas, toliau nagrinėjamas karas, jėgos naudojimas santykiuose tarp tautų, suverenų (ir tarp asmenų)⁵, karų priežastys ir pagrindai, kuriais būtų galima juos pateisinti, karo metu taikytinos taisyklės ir karo pabaigos klausimai.

2. Karo ir teisės suderinamumas

2.1. Apie karo teisingumą

H. Grocijaus įsitikinimas, kad pats karas ir kariaujančių šalių santykiai gali būti reguliuojami teisės, yra nepaprastai svarbus, nors mąstytojo laikais toks požiūris, manant, jog karas negali būti teisinio reguliavimo dalyku ir kad atitinkamai kare yra leistina viskas, nes karo metu teisė nutyla, buvo plačiai paplitęs. Su tuo jis kategoriškai nesutinka: „Negalima sutikti su kai kurių išsigalvojimais, esą karo metu nutrūksta visos teisės, nes nei pradėti karo, nei tęsti jau pradėtą negalima kitaip, kaip tik laikantis teisės ribų ir sąžiningumo“ (Grotius, 2005, p. 1752). Mintis, kad teisė gali būti pagrindas valstybėms bendradarbiauti ne tik taikos, bet ir karo metu yra labai svarbi ir gerokai pralenkusi laiką – tai, be kita ko, įrodo, kad pirmosios tarptautinės teisės konvencijos karo klausimais buvo priimtos gerokai vėliau⁶.

5 Visame darbe tarp viešo ir privataus lygmens esama sąsajų, pavyzdžiui, skiriant viešus ir privačius karus, aiškinant teisingumą, kaip elgesio tarp asmenų ir tarp tautų sąlygą, nagrinėjant suvereniteto prigimtį ir pobūdį, savigynos teisės pagrindus, priežastis, dėl ko kyla karai, žmogaus teisių prigimtį, būdus siekti taikos ir kt.

6 Pavyzdžiui, pirmosios tarptautinės humanitarinės teisės konvencijos priimtos XIX a., o tarptautiniai daugiašaliai susitarimai dėl teisės į karą ribojimo – XX a. pradžioje (1928 m. Briano ir Kelogo paktas (angl. *Kellogg-Briand Pact*) uždraudė karą kaip nacionalinės politikos priemonę ir įpareigojo spręsti tarptautinius ginčus taikiai).

Todėl neturėtų stebinti, kad H. Grocijaus idėjos dėl karo ribojimo yra bene labiausiai vertinamos, nors jis iš tiesų nepasisakė prieš visišką jo draudimą. Taikus ginčų sprendimas ir sugyvenimas tarp tautų ir valstybių šimtmečius buvo tarptautinės bendrijos siekis, vis dar aktualus ir šiandien. Panašu, kad šį siekiamybės ir realybės santykį suprato ir H. Grocijus, o jo „vidurio kelio tarp realizmo ir idealizmo paieškų motyvas iš esmės yra pagrįstas moraline priežastimi“ (Forde, 1998, p. 639).

Dauguma H. Grocijaus mintis karo klausimais aiškinusių mokslininkų, nors ir pripažįsta jo teisingo karo⁷ koncepcijos svarbą, apibendrina, kad H. Grocijus vis dėlto buvo tarp palaikančių karą pasaulyje (pavyzdžiui, D. J. Hillas⁸) dėl to jį kritikuodami (pavyzdžiui, J. Yoo⁹, Ž. Ž. Ruso, I. Kantas¹⁰ ir kiti).

Visame H. Grocijaus darbe iš tiesų aiški mintis, kad karas nėra draudžiamas besąlygiškai ir visais atvejais: „istorija ir visų tautų įstatymai ir papročiai visiškai rodo mums, kad karas nėra neleidžiamas pagal laisva valia sukurtą tautų teisę“ (Grotius, 2005, p. 231). Vis dėlto visame kūrinyje pasisakoma prieš karą pabrėžiant karo atnešamus žiaurumus ir tikint, kad net abiem šalims turint priežasčių karui, reikia siekti taikos (Grotius, 2005, p. 1120), kad dėl savo pačių interesų reikia daryti viską, kad karo būtų išvengta (Grotius, 2005, p. 1139) ir kt.

Pripažindamas karo neišvengiamybę, autorius pateisina jo galimybę ir karo teisėtumą remdamasis įvairiais argumentais: prigimtinė teise, religija, žmonių santykiais, gyvūnų pasauliu. Įdomios ir svarbios jo mintys, kad „karo imamasi dėl taikos“, taip pat kad „visi ginčai bus vertinami pagal teisę į karą ir tada karas pats atves mus į taiką, kaip savo pabaigą ir tikslą“ (Grotius, 2005, p. 133–134).

H. Grocijus nemano, kad karo draudimas slypi ir religijoje: pagal Dievo nustatytą tvarką, karas kartais gali būti teisingas (Grotius, 2005, p. 186). Remiantis bibliniais ir antikiniaiis personažais parodoma, kad tautos gali naudoti karinę jėgą, pavyzdžiui, savigynai. Iš esmės pritardamas kitų filosofų mintims, kad karo neturėtų būti imamasi kaip priemonės nesutarimams tarp valstybių spręsti, H. Grocijus kartu atkreipia dėmesį į tai, kad tai reikia suprasti su išlygomis: „jei visi būtų krikščionys ir gyventų kaip krikščionys, karų nebūtų“ (Grotius, 2005, p. 208), toliau paaiškindamas, kad vis tiek negali būti nieko prieš karo teisėtumą, kol yra tokių, kurie pažeis kitų norą gyventi taikiai. H. Grocijus pritaria, kad jei Kristus

7 Teisingo karo (*bellum justum*) sampratą pirmąkart pavartojo Aristotelis, T. Akvinietis apibrėžė tokio karo pagrindus – kitos šalies kaltė ir baudimas, vėliau teisingo karo priežasčių ieškojo A. Gentilis, F. Suarezas, F. de Vittoria.

8 „*De Jure Belli ac Pacis*“ įkvėpimas buvo meilė taikai, vis tik jis toli gražu nebuvo vienas iš tų vizionierių, kurie visiškai pasmerkė ginkluotos jėgos naudojimą ir nurodė karą kaip neteisingą ir nereikalingą“ (Hill, 1901).

9 „H. Grocijus ne tiek (daug) kodifikavo teisingo karo teoriją kaip susilpnino ją pripažindamas konflikto vaidmenį sprendžiant ginčus tarp tautų“ (Yoo, 2019).

10 Jie kritikavo H. Grocijų dėl karinės agresijos pateisinimo, nors Ž. Ž. Ruso H. Grocijų taip pat ir gyrė (Tuck, 2005, p. 11).

būtų uždraudęs visas mirties bausmes ir teisę kariauti, jis tai būtų padaręs paprasčiausiomis ir konkrečiausiomis sąvokomis (Grotius, 2005, p. 209).

Pagrindęs, kad karas nėra visais atvejais iš esmės negalimas, H. Grocijus kelia klausimą, ar ir kada karas gali būti teisėtas, taip pat kokie veiksmai kare gali būti laikomi teisėtais. Siekdamas atsakyti dėl teisės pradėti karą, filosofas tvirtina, kad šis ir su juo susiję klausimai spręstini pagal prigimtine teisę, kas jo idėjoms suteikia stiprų pagrindą ir išliekamąją vertę. Teisinga priežastis (angl. *right reason*) ir prigimtine teisė nedraudžia visų kovos jėgos formų, o tik tas, kurios nepriimtinos (žalingos) visuomenei, o iš to išeina, kad tam tikrais atvejais gali būti būtina imtis su jėgos naudojimu susijusių savigynos būdų (Grotius, 2005, p. 184). H. Grocijus taip pat įsitikinęs, kad pagal prigimtine teisę (angl. *law of nature*), kuri gali būti vadinama ir tautų teise, aišku, kad kiekviena karo rūšis neturi būti smerkiama (Grotius, 1925, p. 189).

Nors H. Grocijus neatmetė karo galimybės, jo „didysis tikslas buvo plėtoti teisingumo tarp tautų idėją ir jos siekti“ (Powell, 2000), o „jo ambicija pirmiausia ir labiausiai buvo atnešti taiką į Europą teisės pagalba“ (Nijman, 2020, p. 1108). Ne tik karo, bet ir suvereno, valdžios, įstatymų legitimumą H. Grocijus kvietė vertinti pagal teisingumo standartus, remiantis prigimtinę teisę: dalykas gali būti teisėtas arba savo priežastimi, arba pagal jo sukeltus padarinius (Grotius, 2005, p. 1130). Galima matyti ir tam tikro realizmo bei pragmatizmo filosofui nurodant, kad karo gali būti imamasi, kai šalies pusėje yra ne tik teisinga priežastis (teisė), bet ir kai ji yra didžiausios svarbos ir šalis turi didesnių pajėgumų (galios) (Grotius, 2005, p. 1147). Arba kitaip, karo neturėtų būti imamasi, kai visas teisingumas, kurio galima tikėtis, būtų žiauresnis nei pats karas (Grotius, 2005, p. 1146).

Teisingu karu H. Grocijus manė esant tą, kuris gali būti pradėtas apdairiai rūpinantis savimi pačiais ir todėl neprieštarauja visuomenės prigimčiai, tačiau tik tol, kol nepažeidžiama kito teisė (Grotius, 2005, p. 185). Iš esmės tai lyg ir reiškia, kad teisingas karas yra tuomet, kai įgyvendinama savigynos teisė. Mąstytojas pradeda nuo paprastų pavyzdžių, tarkim, nurodydamas, kad žmogaus prigimčiai neprieštarauja siekis pasirūpinti savimi ir pati prigimtis kiekvienam gyvūnui suteikė galią gintis (Grotius, 2005, p. 182–183). Taigi teisingas karas pirmiausia yra tada, kai yra gynybinis. Cituodamas Ciceroną H. Grocijus teigia, kad „įstatymai leidžia mums paimti ginklus prieš tuos, kurie yra ginkluoti mus pulti“ (Grotius, 2005, p. 185), kitaip tariant, leidžiama žudyti tuos, kurie ruošiasi žudyti. Savigynos galimybę H. Grocijus nagrinėjo kaip galimą tarp asmenų ir tarp tautų. Pabrėžtinas H. Grocijaus indėlis formuluojant gynybos (savigynos) sąlygas, kurių autoriai vadina gynybinio karo samprata arba prevencinės savigynos koncepcija. Pavyzdžiui, H. Grocijus aiškina, kad kaimyninės tautos ar valstybės auganti karinė galia nėra pakankamas pagrindas įgyvendinti šią teisę – reikalinga būtinybė, kurios nėra, kol nėra įsitikinimo, kad egzistuoja ne tik pakankamos pajėgos, tačiau ir aiškus ketinimas pulti (Grotius, 2005, p. 1102). Tvirtinama, kad subjektai

turi teisę gintis net tada, kai karo priežastys yra abejotinos arba jis yra akivaizdžiai neteisingas (Grotius, 2005, p. 1182). H. Grocijus taip pat mano, kad pagal prigimtinę teisę leidžiama ginti ne tik savo teises, bet ir kitų, jei priežastis pradėti karą yra teisinga (Grotius, 2005, p. 1151). Iš esmės jo darbe įtvirtintas kolektyvinės gynybos mechanizmų pagrindas: reikia ginti sąjungininkus, kai tokia gynyba nustatyta sutarties straipsniuose, tačiau sąjungininkas neprivalo suteikti pagalbos, jei nėra vilties, kad pasiseks, nes sąjungos sudaromos siekiant pranašumo, o ne žmonių nenaudai (Grotius, 2005, p. 1156), o jei gynybos tikslais sudarytos sąjungos nevertina karo priežasties, tuomet jos neteisėtos, kaip ir jų vykdomas karas (Grotius, 2005, p. 1162).

Vis dėlto teisingo karo paieškose H. Grocijus neapsiribojo savigyňa. Pagrįstai pažymima, kad jis ėjo toliau, nei bet kas iki tol, nurodydamas įvairias teisingo karo priežastis, ieškodamas jų prigimtinėje žmogaus teisėje ginti gyvybę ir nuosavybę¹¹. Kaip antai, H. Grocijus kalbėjo apie jėgos panaudojimo galimybę prieš tuos, kurie, pavyzdžiui, vykdo piratavimą ar kitus veiksmus, prieštaraujančius (žmogaus) prigimčiai ir prigimtinę teisę, kaip visiems galiojančiai tvarkai. Šiuo požiūriu jėga gali būti naudojama ne tik savigyňos tikslais kaip atsakas į tiesioginį grasinimą, bet ir siekiant nubausti ir įgyvendinti teisingumą. Pažymėdamas, kad dauguma mąstytojų nurodo tris karo priežastis – savigyňą, nuostolių (patirtų dėl jėgos naudojimo) atlyginimą (angl. *recovery*) ir nubaudimą (Grotius, 2005, p. 395) – H. Grocijus vis dėlto mano, kad „kiek yra teisėtų (angl. *judicial*) veiksmų šaltinių, tiek gali būti ir karo priežasčių. Kur baigiasi teisingumo metodai, prasideda karas“ (Grotius, 2005, p. 393). Teisėti jėgos naudojimo pagrindai pirmiausia nagrinėjami privačiu lygmeniu, t. y. tarp asmenų (pavyzdžiui, nuosavybės gynimas), paaiškinant, kad visa tai taip pat taikoma ir viešo pobūdžio karuose, nors čia esama ir tam tikrų skirtumų, pavyzdžiui, karuose tarp tautų savigyňos teisė gali tęstis, čia taip pat galimas atsakas jėga kaip nubaudimas už pažeidimus, skirtingai nei tarp asmenų, kur savigyňa naudojama ginti save (Grotius, 2005, p. 416–417). Taigi H. Grocijus naudojo klasikinę teisingos priežasties doktriną, sujungdamas ją su asmenų teisių ir teisių gynybos būdų, nuosavybės, skolų ir bausmių schema, siekdamas sukurti jo prigimtinių teisių ir pareigų išsamaus aiškinimo struktūrą (Lesaffer, 2020, p. 255).

Taip pat H. Grocijus skirstė karus į teisingus, pavyzdžiui, kurie yra atsakas į neteisingumą, kai kėsinama į prigimtines teises, ir neteisingus, karus tarp tautų (valstybių) ir tarp asmenų, oficialius – viešai paskelbtus (angl. *solemn*) ir neoficialius (nepaskelbtus) (angl. *non solemn*) karus, iš kurių viešai paskelbti karai yra teisingi, o antrieji nebūtinai bus neteisingi, jei tokia nėra priežastis, vis dėlto tam tikri padariniai, pavyzdžiui, pasisavinti prieš turta, galimi tik karui esant oficialiam.

11 J. Yoo (Yoo, 2019), taip pat R. Tuck, kurio nuomone, teisė imtis jėgos ginant savo gyvybę ir teisė siekti naudos nedarant žalos kitiems yra pagrindinės teisės knygoje (Tuck, 2005, p. 20) ir kiti.

Greta anksčiau pristatyto H. Grocijaus indėlio į prigimtinę teisę ir karo teisingumo paieškas ne mažiau svarbu ir tai, kad karo galimybę H. Grocijus vertina pasitelkdamas tautų teisę, suprantamą kaip tarptautinės bendrijos susitarimą dėl tam tikrų principų. H. Grocijui nurodant, kad visuomenės sandarai būdinga, jog kiekvienas turi turėti tai, kas yra jo, padedant ir visos bendrijos vieningai galiai (Grotius, 2005, p. 184), apeliuojama į tautų susitarimą teikti pagalbą ginant tai, kas kažkam teisėtai priklauso, taip pat siekiant teisingumo. H. Grocijus vartoja tautų teisės (angl. *Right of Nations*) sąvoką, kurios autoritetas (angl. *authority*) kildinamas iš visų ar bent daugumos tautų (Grotius, 2005, p. 162–163), o nagrinėdamas, iš kur ta teisė kyla ir kas ji yra, jis vėl atsiremia į žmogaus prigimtį. Prigimtinės teisės – tautų teisės – teisingumo (teisingo karo) sąsaja žymi H. Grocijaus unikalų indėlį teisinės ir politinės minties ir tarptautinės teisės istorijoje.

Karą H. Grocijus taip pat suprato kaip vieną iš ginčų sprendimo būdų ir su tuo yra glaudžiai susijusios anksčiau nagrinėtos idėjos dėl jėgos naudojimo ribojimo, nes reikalavimas ginčus spręsti pirmiausia taikiai yra vienas iš karo ribojimo elementų.

H. Grocijus, remdamasis Ciceronu, kuris apibrėžė karą kaip ginčą naudojant jėgą, teigia, kad karas yra būsena ar situacija tarp tų, kurie sąveikauja ginkluota jėga (Grotius, 2005, p. 134). Taip pat tvirtinama, kad yra du būdai sąveikai: vienas – argumentais, kitas – jėga; pirmasis būdingas žmogui, o antrasis – gyvūnams, todėl negalima naudotis pastaruoju, kol nepasinaudota pirmuoju (Grotius, 2005, p. 185). H. Grocijus aiškino, kad prieš imdamasi ginklų, valstybė privalo padaryti formalų pranešimą, bet karo gali imtis tik išnaudojusi taikias ginčo sprendimo alternatyvas. H. Grocijus nurodo, kad ginčai gali būti sprendžiami be karo konferencijoje (manytina, kad taip nurodoma į derybas ar kitokią šalių diskusijos siekiant suderinti interesus formą) ar arbitraže (pavyzdžiui, kai priklausantieji skirtingoms jurisdikcijoms neturi bendro teisėjo (Grotius, 2005, p. 1123) arba pažeidus sutarties nuostatas prieš imantis ginklų (Grotius, 2005, p. 1573)). Pažymėtina, kad nors H. Grocijaus idėjos dėl taikaus ginčų sprendimo neabejotinai yra svarbios, vis dėlto savo išsamumu ir originalumu jos vargiai prilygsta jau aptartoms jo mintims apie teisingą karą.

2.2. Kas teisėta kare ir kaip jį baigti

Karų žiaurumai, kuriuos H. Grocijus matė ir išgyveno, skatino jį tirti ne tik karo pradžios teisėtumo problematiką, bet ir rasti būdų siaubingiams karo padariniams riboti.

Nors H. Grocijus aiškiai suvokia ir išreiškia susirūpinimą baisiais karo padariniiais, tačiau, kaip jau minėta anksčiau, kartais karas gali būti būtinas ir neišvengiamas. H. Grocijus pritaria Plutarchui, kad „karas yra baisiausias dalykas, atnešantis nelaimių ir smurto vandenyną“ (Grotius, 2005, p. 1148); mini jis ir Augustiną, kuris nors ir suvokė karo atnešamus žudymus ir sunkumus, tačiau manė,

kad pradėti teisingą karą gali būti būtina; H. Grocijus sutinka ir su Seneka, kad „žudymai ir miestų griovimai yra veiksmai, labiausiai panašūs į marą, ir nieko nėra svarbesnio ir labiau herojiško, kaip (karaliaus) jautrus rūpestis apsaugoti visus žmones, kas yra taikos vaisius“ (Grotius, 2005, p. 1149).

Srityje, kuri šiandien žinoma kaip *ius in bello*, H. Grocijus taip pat remiasi prigimtinė teise¹², tautų teise, o kartais ir papročiais. Analizė pradedama primenant prigimties suteiktą teisę ginti save, savo nuosavybę, nubausti, tačiau tokiais tikslais ir tiek, kiek reikia, kad naudojama jėga būtų teisėta (Grotius, 2005, p. 1187), kaip kad teisėta būtų ir teisingo karo atveju daroma žala (Grotius, 2005, p. 1204). Tiek pagal prigimtinę teisę, tiek pagal tautų teisę priešą galima žudyti (Grotius, 2005, p. 1294), tačiau visa, kas padaryta neteisingame kare, yra neteisinga (Grotius, 2005, p. 1416).

Įsamią ir didelės apimties teisėtų veiksmų kare ir jo padarinių analizėje atsispindi įsitikinimas dėl kariavimo būdų ir metodų ribojimo poreikio, nors pripažįstama, kad leidžiama žaloti priešą – tiek asmenį, tiek ir jo turtą. Pavyzdžiui, H. Grocijus teigia, kad tautų teisė draudžia atimti priešų gyvybę nuodais, neturėtų būti naudojamos užnuodytos strėlės (Grotius, 2005, p. 1291–1292), nereikia žudyti tų, kurie pasiduoda (Grotius, 2005, p. 1450), be to, pagal karo teisę ir prigimtinę teisę nurodoma būtinybė apsaugoti vaikų gyvybes (Grotius, 2005, p. 1441). Siekis mažinti pavojus, kylančius esantiems kare, įvardijamas tiesiogiai: brutalumas, kuris nei būtinas saugumui, nei tinkamas bausti, turi būti draudžiamas ir karo, ir taikos metu, ir tai yra tautų teisė ar bent jau labiausiai civilizuotų tautų teisė (Grotius, 2005, p. 1299–1300). Ne kartą kūrinyje nurodomas humanizmo principas, ribojantis teisėto gyvybės atėmimo kare pagrindus bei reikalaujantis saugoti su karu nesusijusių asmenų nuosavybę (Grotius, 2005, p. 1479). Pažymėtina, kad darbe yra nuostatų dėl įsakymo davimo: tai, ką daryti nėra teisėta, nėra teisėta ir nurodyti kitam (Grotius, 2005, p. 1229); kariui, atlikusiam veiksmus (priešo namo padegimas, laukų nuniokojimas) nesant būtinybės ar įsakymo, kyla pareiga atlyginti žalą (Grotius, 2005, p. 1532). H. Grocijus nepamiršta aptarti ir padėties tų, kurie padeda kare tiekdami ginklus: jei padedama neteisingame kare, kyla pareiga atlyginti žalą ir taikytinas anksčiau nagrinėtas reguliavimas dėl nubaudo (Grotius, 2005, p. 1191).

Nagrinėjamoje knygoje pabrėžiamas karo paskelbimo viešai poreikis, kad visi galėtų įvertinti jo teisingumą (Grotius, 2005, p. 1178–1179, p. 1191 ir kitur) ir kad

12 „Prigimtinė teisė yra universaliai įpareigojanti, ji negali būti netaikoma vien dėl laiko ir vietos, iš ko išeina, kad yra karo teisė ir taikos teisė. <...> Tiesa, kad ginkluotuose konfliktuose įstatymai turi tylėti, bet tik pilietiniai įstatymai, kurie galioja taikos metu. Įstatymai, kurie yra amžini, kurie kyla iš žmogaus prigimties, o ne iš jo konkrečių privatinų santykių, tęsiasi netgi kovos metu ir sudaro karo įstatymus. Paneigti juos arba jų nesilaikyti reiškia pačios žmogiškosios prigimties nepripažinimą ir dieviškosios valdžios, kuri jam suteikė teises ir pareigas“ (Hill, 1901).

būtų aiškios jo priežastys. Viešai paskelbtus karus vadina oficialiais, paaiškindamas, kad to reikia ne tam, kad kitaip jie būtų slapti, bet tam, kad būtų patvirtintas aukščiausiosios valdžios turėtojų sutikimas, o viešieji karai būtų atskirti nuo privačių (Grotius, 2005, p. 1267–1268)). Karui pasibaigus, jei ketinama pulti karalių ar tautą, pradėjusius karą, reikia karą skelbti iš naujo siekiant teisingų karo padarinių pagal tautų teisę (Grotius, 2005, p. 1265).

Dalis nuostatų darbe atspindi mąstytojo laikmetį. Pavyzdžiui, manoma, kad su karo belaisviais iš esmės gali būti elgiamasi kaip su vergais, nors, kita vertus, yra ir nuostatų dėl jų apsaugos, padėties pagerinimo, o remiantis krikščioniška pozicija, draudžiama juos parduoti ar versti dirbti sunkius darbus (Grotius, 2005, p. 1372), be to, patikslinama, kad tai, kas leidžiama pagal tautų teisę ir kas leidžiama pagal prigimtinę teisę, yra skirtingi dalykai (Grotius, 2005, p. 1483). Knygoje taip pat leidžiama pasipelnėti iš karo grobio – nukariautojui priklauso tautos nuosavybė (Grotius, 2005, p. 1378). Šią teisę H. Grocijus pagrindžia remdamasis Ciceronu, kuris teigė, kad nėra draudžiama plėšti tą, kurį teisėtai leidžiama žudyti, taip pat Polibijaus mintimi, kad galima naikinti priešo miestus, laivus ir žmones (Grotius, 2005, p. 1303–1304). Oficialiuose karuose galima įgyti nuosavybę iš pralaimėjusiojo, svarbu, kad turtas priklausytų priešui (Grotius, 2005, p. 1357–1358). Nagrinėjamos karinės represalijos leidžiamos ir piliečių atžvilgiu, bet tas pasipelnoma negali būti, jei tai nėra leista (numanomai ar tiesiogiai) suvereno (Grotius, 2005, p. 1243–1244). H. Grocijus čia, kaip ir kitur nagrinėdamas teisėtus veiksmus kare, remiasi papročiais, pavyzdžiui, tvirtindamas, kad karo grobis gali atitekti sąjungininkams (Grotius, 2005, p. 1351). Laivo ir krovinių užvaldymą jis taip pat vertino kaip galimą priemonę (angl. *good prize*) esant teisingam karui¹³. Pasibaigus neteisėtiems karams, turtas turi būti grąžintas teisėtiems savininkams (suverenams) (Grotius, 2005, p. 1517). Teritorijos įgijimas (suvereniteto įgijimas) tuomet buvo nedraudžiamas ir nukariavimu, kaip nurodoma ir paties H. Grocijaus (Grotius, 2005, p. 1376), vis dėlto net ir tokiu atveju nukariautiems asmenims turi būti leidžiama išpažinti jų religiją (Grotius, 2005, p. 1509).

Karą baigus turi būti nustatyta tvarka sudaromos sutartys¹⁴ ir visų su priešu sudarytų sutarčių pagal tautų teisę turi būti tiksliai laikomasi (Grotius, 2005, p. 1390). Tiek ir teisėto karo analizėje, tiek ir nagrinėjant sutartis, o ir visoje knygoje H. Grocijus daug dėmesio skiria nuosavybės klausimams. Sutartyse gali būti susitariama

13 Šią mintį išplėtojo tarp gynybos argumentų ruošdamas olandų atsaką į kaltinimus sulaikius portugalų laivą *Santa Catarina* ir suformuluodamas garsiąją atvirosios jūros laisvių doktriną apie visų tautų teisę naudotis pasaulio vandenynais.

14 Pažymėtina, kad dvišalės sutartys dėl karo ir taikos ne vieną amžių buvo populiariausia sutarčių rūšis, nors viduramžiais tarptautinėse sutartyse jau daugėjo politinio pobūdžio nuostatų ir atsirado daugiašalių sutarčių, kurių žymiausia – 1648 m. Vestfalijos taikos sutartis. Taisyklių sistema dėl žalos atlyginimo ir kitų su karo pabaiga susijusių klausimų įvardijama kaip *ius post bellum*.

dėl turto, dėl kalinių, o karo pabaiga siejama su pašalinimu taikai trukdančių dalykų (Grotius, 2005, p. 1499). Pripažįstama, kad taika (taikos sutartis) gali būti pažeista trimis atvejais: taikai prieštaraujantiais veiksmais, pažeidžiant tai, kas sutartyje nurodyta tiesiogiai arba prieštarauja jos prigimčiai (Grotius, 2005, p. 1568), tačiau siekiama taikos sutarčių galiojimo išsaugojimo, pavyzdžiui, siūlant taikos sutartyje nurodyti, kad sutarties nuostatų pažeidimas neturėtų būti pagrindas ją iškart nutraukti, prieš imantis ginklų pirmiausia turėtų būti kreipiamasi į arbitražą (Grotius, 2005, p. 1573). Paliubų sutartis (angl. *truce*) yra susitarimas, pagal kurį tam tikram laikui karo metu draudžiami karo veiksmai (Grotius, 2005, p. 1595), ji, kaip ir kiti susitarimai, įpareigoja šalis iškart nuo jų sudarymo ir paskelbimo (Grotius, 2005, p. 1601), tačiau tai nėra tapatu taikos sutarčiai. Paminėtina, kad *pacta sunt servanda*, valstybių suvereniteto gerbimo, suverenios valstybių lygybės, nesikišimo į vidaus reikalus principai yra klasikinės tarptautinės teisės principai, ilgą laiką grįsti H. Grocijaus išvadomis, ir nors jų turinys nebėra identiškasis pirminiam, jie tebėra tarptautinės teisės principai iki šiol (Vadapalas, 2006, p. 22).

3. H. Grocijaus darbų įtaka šiuolaikiniam tarptautinės taikos ir saugumo mechanizmui

Minėta, kad H. Grocijaus darbai turėjo didžiulę reikšmę karo klausimais, kurie buvo plėtojami remiantis prigimtinė teise ir tautų teisės principais. Jo darbų tyrėjai neabejoja, kad H. Grocijaus suformuluotos teorijos gyvos iki šiol, o „pats dialogas [su juo – *aut.*] yra jo palikimo pakankamas įrodymas“ (Bilder, 1988, p. 184).

Nors pagal tarptautinę teisę karas yra draudžiamas, ypač po Antrojo pasaulinio karo priimtuose tarptautiniuose susitarimuose ir kituose tarptautinės teisės aktuose, vis dėlto tai neužkirto kelio tarptautiniams ginkluotiems konfliktams, kurių kilo ne vienas. „Tarptautinė taika ir saugumas, kurio pagrindas yra vienas iš svarbiausių tarptautinės teisės ir JT veiklos principų – JT Chartijos 2 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas jėgos ir grasinimo jėga draudimas, žymėjęs šiuolaikinės tarptautinės viešosios teisės pradžia, jau aštuntą dešimtmetį yra kertinis JT veiklos pamatas ir tikslas“ (Isokaitė-Valužė, 2022, p. 10). JT Chartija įtvirtina dvi minėto principo išimtis: savigynos teisę (51 straipsnis) ir JT Saugumo Tarybos sankciją dėl ginkluotos jėgos naudojimo (42 straipsnis). Teisingų karų sąvoka nebeaktuali (Vadapalas, 2006, p. 22), vis dėlto to negalima pasakyti apie H. Grocijaus pagrįstą savigynos teisę, taip pat ir plačiau vertinant jėgos naudojimą, pavyzdžiui, remiantis JT Saugumo Tarybos rezoliucijomis.

Paprotinį pobūdį turinti valstybės teisė gintis nuo ginkluoto užpuolimo yra įtvirtinta JT Chartijoje bei išplėtotą tarptautinių teismų praktikoje; tai yra aki-vaizdi ir neginčijama valstybės teisė, tačiau atsakymai į klausimus, kuriuo būtent

metu, nuo ko ginantis ir koku būdu ji gali būti įgyvendinama, yra sudėtingesni. Savigynos sąlygos¹⁵ šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje nagrinėjamos atsako į teroristų ar kibernetines atakas kontekste. Pasikeitus valstybių ginkluotų konfliktų pobūdžiui – juose dabar dažnai dalyvauja nevalstybiniai subjektai, o ribos tarp karo ir taikos, kario ir civilio gali nebūti tokios aiškios, H. Grocijaus mintys dėl savigynos tampa vėl aktualios ir neatsitiktinai ne vienas savigyną nagrinėjantis autorius šiandien juo remiasi. Pavyzdžiui, J. Čiegis aiškina H. Grocijaus suformuluotą savigyną kaip plačią prevencijos teisę, pateisinančią jėgos panaudojimą prieš valstybes, kurios ruošiasi žudyti¹⁶; panašios pozicijos yra ir J. Yoo, konstatuodamas, kad „skirtingai nei tradicinė teisingo karo doktrina, H. Grocijus leido tai, kas šiandien žinoma kaip išankstinis ir prevencinis karas“ (Yoo, 2019). Vis dėlto pažymėtina ir tai, kad, H. Grocijaus manymu, didelių šalies pajėgų sutelkimas nėra pakankamas pagrindas savigynai, reikia, kad jos būtų pasirengusios pulti. Šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje įprasta laikyti, kad prevencinė savigyna negalima, išskyrus atsaką į ginkluotą užpuolimą, nors po 2001 m. rugsėjo 11-osios teroristinių išpuolių JAV JT Saugumo Taryba rezoliucijose nurodė juos kaip grėsmę tarptautinei taikai ir saugumui bei įvardijo prigimtinę valstybių individualios ir kolektyvinės savigynos teisę (Shaw, 2008, p. 1027–1028).

Pažymėtina, kad H. Grocijaus nurodytos teisėtos priežastys karui pradėti, pavyzdžiui, prigimtinės teisės, nuosavybės teisės pažeidimai, iš dalies siejasi su JT Saugumo Tarybos rezoliucijose įvardijamomis grėsmėmis tarptautinei taikai ir saugumui¹⁷, kuriose, kai išnaudotos visos taikios priemonės pagal JT Chartiją, kaip paskutinė galimybė numatytas ginkluotos jėgos panaudojimas (42 straipsnis). Žinoma, apie karo priežasties teisingumą H. Grocijus paliko spręsti pačiai valstybei, o pagal JT Chartiją teisę nuspręsti dėl karinės intervencijos patikėta JT Saugumo Tarybai, turinčiai pirminę atsakomybę už tarptautinę taiką ir saugumą (Generalinė Asamblėja – antrinė)¹⁸. JT Saugumo Tarybos sankcija taip pat yra vienas iš reikalavimų humanitarinei intervencijai grindžiant ją modernia atsakomybės saugoti doktrina (angl. *Responsibility to Protect*), taip pat numatant karinės intervencijos

- 15 Nustatytinas savigynos momentas (ginkluotas užpuolimas), būtinumas (neišvengiamumas), pranešimas JT Saugumo Tarybai (ir savigyna tęsiasi tol, kol ši nesiima būtinų priemonių tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti), o kolektyvinės savigynos atveju, ir aukos prašymas pagalbos.
- 16 Autorius nagrinėja nepilotuojamų orlaivių, naudojamų užsienio šalies teritorijoje tikslingsiems žudymams atsakant į nevalstybinių subjektų atakas teisėtumą, primenama, kad H. Grocijus neriboja savigynos neišvengiamos grėsmės, būtinumo ir proporcingumo testu (Čiegis, 2012, p. 29).
- 17 Pavyzdžiui, tarptautiniai ir netarptautiniai ginkluoti konfliktai, teroristiniai išpuoliai ir kt. (Isokaitė-Valužė, 2022, p. 12–13).
- 18 Rusijos karas Ukrainoje yra ryškiausias JT Saugumo Tarybos jai pavestų funkcijų nevykdymo (dėl Rusijos nuolatinės narystės joje suteikiamos „veto“ teisės) ir tarptautinės taikos ir saugumo mechanizmo neveikimo pavyzdys.

galimybę (žinoma, tik išsėmus visas sąlygas ir laikantis reikalavimų¹⁹) situacijomis, kai būtina užkirsti kelią didelio masto sistemingiems žmogaus teisių pažeidimams, sukeliams genocido, karo nusikaltimų, etninio valymo ir nusikaltimų žmoniškumui, ir kai šios grėsmės šalies gyventojams šaltinis yra valstybės vadovas ar valdžia. Todėl neatsitiktinai sprendžiant šiuos klausimus taip pat remiamasi H. Grocijaus nubaudimo ir (žmonių) apsaugos teorijomis (Criddle, 2015)²⁰, akivaizdi ir jo įtaka formuojantis humanitarinės intervencijos sampratai (Heraclides, Dialla, 2015, p. 16)²¹.

Plačiai pripažintas H. Grocijaus indėlis siekti taikaus ginčų sprendimo, kuris susijęs su jo pastangomis riboti karą. Taikaus tarptautinių ginčų sprendimo reikalavimas – ne vieną amžių formavęsis principas, visada turėjęs glaudžią sąsają su jėgos draudimo principo formavimusi. Šiandien jis įtvirtintas JT Chartijoje²² (prieš tai – Tautų Sąjungos statute²³) ir išplėtotas daugelyje kitų tarptautinės teisės šaltinių, išlaiko savo pirminę idėją – reikalavimą visus ginčus pirmiausia spręsti taikiai, prie kurios pagrindimo prisidėjo ir H. Grocijus. Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių teisės (1969) preambulėje nurodyta, kad ginčai dėl sutarčių, kaip ir kiti tarptautiniai ginčai, turi būti sprendžiami taikiomis priemonėmis ir vadovaujantis teisingumo principais bei tarptautinės teisės normomis. Reikia pažymėti, kad H. Grocijaus mintis apie ginčo perdavimą arbitražui nesant teisėjo, kuris turėtų teisę spręsti šalių ginčą, atsispindi, pavyzdžiui, JT jūrų teisės konvencijoje (1982) įtvirtintame ginčų sprendimo mechanizme, numatančiame arbitražo jurisdikciją tada, kai ginčo šalys pasirinkusios skirtingas institucijas ginčams spręsti arba nepadariusios jokio pareiškimo šiuo klausimu (287 straipsnis).

H. Grocijaus idėjos dėl kariavimo būdų ribojimo, žmogaus gyvybės apsaugos, miestų ir nuosavybės naikavimo ribojimo bei kitos taisyklės ir šiandien yra tarptautinės humanitarinės teisės pagrindas. Vienas esminių tarptautinės hu-

19 Kiekviena valstybė turi pareigą užtikrinti savo tautos apsaugą nuo tarptautinių nusikaltimų, tačiau jos nevykdant kyla tarptautinės bendrijos pareiga veikiant pagal JT Chartiją imtis visų galimų priemonių, pirmiausia ir kiek tik įmanoma, nesusijusių su jėgos panaudojimu.

20 Primenama, kad H. Grocijus pateisino karą kaip baudimą už prigimtines teisės pažeidimus, taip pat manė esant galima įsiveržti į šalį kolektyvinės savigynos pagrindu vykdyti priespaudoje esančios tautos prigimtine teise gintis nuo masinių ir sisteminių žmogaus teisių pažeidimų, o intervenciją vykdanči šalis turi pareigą elgtis rūpestingai, saugoti gyvybes ir pan.

21 Autoriai apibendrina, kad tyrėjų dažniausiai buvo remiamasi H. Grocijumi, kitų – E. de Vatteliu arba abiem.

22 33 straipsnyje nurodytos tarptautinių ginčų taikaus sprendimo priemonės: derybos, tyrimas, tarpininkavimas, sutaikinimas, arbitražas, teismo sprendimas, kreipimasis į regionines institucijas ar pasinaudojimas tarptautiniais susitarimais.

23 Tautų Sąjungos statute (12 straipsnyje) nurodoma, kad tarp jos narių kilusį ginčą jos perduos spręsti arbitražui ar teismui, ar Tarybos tyrimui, ir susitaria jokių atveju nepradėti karo (kol nepraeį 3 mėnesiai po vienos iš šių institucijų sprendimo (ginčų sprendimas taip pat reglamentuojamas 13 straipsnyje).

manitarinės teisės reikalavimų – humaniškas elgesys, kurį pabrėžė ir H. Grocijus. Nors *ius in bello* kodifikuota viena anksčiausiai iš visų tarptautinės teisės šakų, jos laikymosi užtikrinimas pastaruoju metu matomas kaip ypač ryški problema. Kita vertus, šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje sekama tikrai ne visomis H. Grocijaus idėjomis, pavyzdžiui, pagal tarptautinės humanitarinės teisės konvencijas karo belaisviai nėra ir negali būti laikomi vergais, su jais turi būti elgiamasi humaniškai, nėra leidžiama pelnytis iš karo nusavinant priešų turtą ar karinės represalijos (represalija yra įgijusi atsakomosios priemonės reikšmę, o jėgos naudojimas negali būti tokia priemone, kaip ir bet koks kitas *ius cogens* normų pažeidimas), žalos kare nelegitimizuoja karo teisėtumas (teisė naudoti karinę jėgą ir ginkluotų konfliktų metu taikytina teisė – atskiros sritys), teritorijos užėmimas šiandien taip pat nesuteikia nei suvereniteto, nei kitų teisėtų padarinių.

Apibendrinant reikia pažymėti, H. Grocijaus kūrinys apėmė tai, kas tapo trimis teisės normų karo srityje šakomis *sensu lato* šiuolaikiniame tarptautinės teisės moksle: normų sistemą, nustatančią, kokioms sąlygoms esant galima naudoti karinę jėgą – pradėti karą (*ius ad bellum*); normų sistemą, taikomą vykstant karui (*ius in bello*), ir normų sistemą, reguliuojančią su karo pabaiga susijusius klausimus (*ius post bellum*) (Lesaffer, 2020, p. 256).

Išvados

1. H. Grocijaus teisinę ir politinę mintį formavo nuo Antikos laikų plėtotos teorijos ir idėjos, taip pat visuma 17 a. pradžios Europos įvykių ir procesų, kuriuos jis ne tik stebėjo iš šalies, bet ir išgyveno pats kaip filosofas, teisininkas, diplomatas, rašytojas ar mokslininkas. Visa tai paliko ryškų ir unikalų pėdsaką jo garsiajame kūrinyje *De Jure Belli ac Pacis*, kuris, kaip ir jo autorius, yra svarbi tarptautinės teisės istorijos ir teorijos dalis – ją kūrė ir joje išliko. Pasaulyje, kuriame karas buvo realybė, o jį galinčių riboti institucijų nebuvo, kaip ir visuotinai nusistovėjusios tarptautinės teisės sampratos, H. Grocijus suformulavo ją ir sukūrė pamatus naujam taikesnių ir pažangesnių santykių tarp tautų ir valstybių etapui.

2. H. Grocijaus patirties, asmeninių savybių ir laikmečio sąveika lėmė jo unikalų indėlį į tarptautinės teisės raidą: jis tikėjo, kad egzistuoja visoms tautoms ir valstybėms bendra taisyklių sistema, glūdinti žmogaus prote ir prigimtinėje teisėje, su kuria siejamas teisingumas, o iš šių pozicijų vertintinas ir karas. Ypač svarbus jo nusistatymas, kad karas ir karo santykiai gali būti reguliuojami teisės. Humanistinis ir universalus požiūris, platus mąstymas ir apimtas didžiulis klausimų lobynas leido suformuluoti pažangias sistemines išvalgas ir pateikti išbandymus atlaikiusius ir laiko patikrintus atsakymus tiek tarptautinės teisės bendrai, tiek karo teisės konkrečiai klausimais.

3. Nors H. Grocijui kartais bandoma priekaištauti dėl to, kad jis nepasisakė už visišką karo draudimą, jo pastangos riboti karą ir jo nešamus žiaurumus yra neabejotinas mąstytojo nuopelnas. Teisingo karo koncepcijos plėtra, savigny kaip prigimtinė teisė ir būtinybė, taip pat jos sąlygos, gynybinių sąjungų galimybė, kitų teisingo karo priežasčių pagrindimas, raginimas ginčus spręsti pirmiausia taikiai, kariavimo būdų ir masto, miestų griovimo ir nuosavybės niokojimo ribojimas, nuostatos dėl kare dalyvaujančių asmenų padėties ir jų nuosavybės, humanizmo reikalavimas, karą baigiančių susitarimų sudarymas ir jų laikymosi svarba yra reikšminga jo indėlio dalis.

4. Šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje, ypač per pastaruosius kelis dešimtmečius kai kurioms valstybėms šiurkščiai pažeidžiant tarptautinės teisės principus ir kylant naujų grėsmių tarptautinei taikai ir saugumui, dar kartą grįžti prie ištakų taikaus valstybių sugyvenimo modelio, kaip susitarimo, pagrįsto žmogaus ir visuomenės prigimtimi, ne tik svarbu, bet ir būtina, siekiant pagrįsti ir priminti šių pamatinių pasaulio vertybių svarbą ir autoritetą. Akivaizdu, kad ir šiandien tarptautinės teisės principai ir normos *ius ad bellum*, *ius in bello* ir *ius post bellum* srityse (savigny, įskaitant kolektyvinės gynybos mechanizmus, grėsmių tarptautinei taikai ir saugumui konstatavimas JT Saugumo Tarybos rezoliucijose, humanitarinė intervencija (atsakomybės saugoti doktrina), humanitarinės teisės principai, tarp kurių – humanizmo, proporcingumo ir būtinumo reikalavimas, taikaus tarptautinių ginčų sprendimo principas, įskaitant nuostatas dėl arbitražo, *pacta sunt servanda* principas, taikos susitarimai ir kitos tarptautinių sutarčių teisės nuostatos) remiasi H. Grocijaus idėjomis.

Šaltiniai

Norminiai teisės aktai

Jungtinių Tautų Chartija (1945). *Valstybės žinios*, 2002, 15-557.

The Covenant of the League of Nations (1919). League of Nations, *OJ*, 1920.

Vienos konvencija dėl tarptautinių sutarčių teisės (1969). *Valstybės žinios*, 2002, 13-480.

Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija (1982). *Valstybės žinios*, 2003, 107-4786.

Specialioji literatūra

Cançado Trindade, A. A. (2005). *International Law for Humankind: Towards a New Jus Gentium*. General Course on Public International Law. In: Collected Courses of the Hague Academy of International Law. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

Cridde, E. J. (2015). Three Grotian Theories of Humanitarian Intervention. *College of William & Mary Law School. Faculty Publications*, 473-505.

Čiegis, J. (2012). Does the use of predator drones to carry out targeted killings in a foreign state's territory in response to armed attacks by non-state actors violate international law? *Teisės apžvalga (Law review)*, 1(8), 25-56.

- Farr, J. (2005). The Westphalia Legacy and the modern nation-State. *International Social Science Review*, 80(3/4), Pi Gamma Mu: International Honor Society in Social Sciences, 156–159, DOI: 10.2307/41887235.
- Fassbender, B. et al. (eds.) (2012). *The Oxford Handbook of the History of International Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Forde, S. (1998). Hugo Grotius on Ethics of War. *The American Political Science Review*, 92(3), 639–648.
- Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace*. Edited and with an introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. 3 vols. Indianapolis: Liberty Fund.
- Heraclides, A., Dially, A. (2015). *The origins of the idea of humanitarian intervention: just war and against tyranny*. In: Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century: Setting the Precedent, Manchester: Manchester University Press, 14–30. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1mf71b8.6>.
- Isokaitė-Valužė, I. (2022). Tarptautinė taika ir saugumas jūrų erdvėje. *Teisė*, 122, 8–21, doi: 10.15388/Teise.2022.122.1.
- Koskenniemi, M. (2019). Imagining the Rule of Law: Rereading the Grotian ‘Tradition’. *European Journal of International Law*, 30(1), 17–52, <https://doi.org/10.1093/ejil/chz017>.
- Lesaffer, R. (2020). *Grotius on the Use of Force: Perfect, Imperfect and Civil Wars. An Introduction*. Grotiana: Brill, 41(2), 255–262. doi: <https://doi.org/10.1163/18760759-41020001>.
- Minnucci, G. De Jure Belli Libri Tres (Three Books on the Law of War) 1598, Alberico Gentili (Albericus Gentilis) (1552–1608). In: Dauchy et al. (eds.) (2016). *The Formation and Transmission of Western Legal Culture, 150 Books that made the Law in the Age of Printing*. (Studies in the History of Law and Justice, 7). Springer. DOI: 10.1007/978-3-319-45567-9.
- Nijman, J. E. (2020). Grotius’ Rule of Law’ and the Human Sence of Justice: an Afterword to Martti Koskenniemi’s Foreword. *The European Journal of International Law*, 30(4). Oxford: Oxford University Press.
- Shaw, M. N. (2008). *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuck, R. (2005). Introduction. In: Grotius, H. (2005). *The Rights of War and Peace. Edited and with an introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac*. 3 vols. Indianapolis: Liberty Fund.
- Vadapalas, V. (2006). *Tarptautinė teisė: vadovėlis*. Vilnius: Eugrimas.

Kiti šaltiniai

- Bilder, R. B. (1988). Review of International Dispute Settlement, by J. G. Merrills. *The American Journal of International Law*, 82(1), Cambridge: Cambridge University Press, 184–186.
- Hill, D. J. (1901). Introduction. In: *Grotius, Hugo. The Rights of War and Peace (1901 ed.) (1625)*. New York: M. Walter Dunne, Liberty Fund Network [interaktyvus]. Priega per internetą: <https://oll.libertyfund.org/title/grotius-the-rights-of-war-and-peace-1901-ed> [žiūrėta 2022 m. gegužės 22 d.].

- Hugo Grotius (2005, 2021). Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/grotius/> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].
- Yoo, J. (2019). *Hugo Grotius, De Jure Belli ac Pacis (1625)*. Stanford University: Hoover Institution [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.hoover.org/research/hugo-grotiuss-de-jure-belli-ac-pacis-1625> [žiūrėta 2022 m. gegužės 22 d.].
- Miller, J. (2021). *Hugo Grotius*. Stanford Encyclopedia of Philosophy [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/grotius/> [žiūrėta 2022 m. birželio 1 d.].
- Powell, J. (2000). *Hugo Grotius, a 17th century Dutch legal scholar and philosopher* (Reprinted from *The Triumph of Liberty* by Jim Powell) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.libertarianism.org/publications/essays/natural-law-peace-biography-hugo-grotius> [žiūrėta 2022 m. gegužės 22 d.].
- Responsibility to Protect. United Nations [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/en/genocideprevention/about-responsibility-to-protect.shtml#:~:text=Each%20individual%20State%20has%20the,through%20appropriate%20and%20necessary%20means> [žiūrėta 2022 m. birželio 13 d.].